

2. ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ : ਮਾਈ ਭਾਗੋ

‘ਸੂਰਬੀਰਤਾ’ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਮੁੱਲ ਸਰਮਾਇਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਜ਼ੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੁੰਗਰਦੀ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਚੜਦੀ ਹੈ। ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਣਖ-ਆਬਰੂ ਖ਼ਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਫਲਸਫੇ ਰਾਹੀਂ ਕੌਮ ਨੂੰ, ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ(1699 ਈ.) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਕੇ ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸਥਾਈ ਅੰਗ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ‘ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕੜੀ ਅੰਦਰ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੌਰਵਮਈ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਿੰਡ ‘ਝਬਾਲ’ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਝਬਾਲ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਚੌਧਰੀ ਅਬਲ ਖ਼ੈਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸੁਲਤਾਨੀ ਮੱਤ (ਸਖੀ ਸਰਵਰ) ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ‘ਪੋਰੋਸ਼ਾਹ’ ਤੇ ‘ਬਾਬਾ ਲੰਗਾਹ’ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਲੰਗਾਹ ਜੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਪੋਰੋਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਾਲੋ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਇੱਕਲੀ ਧੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਭਾਗਭਰੀ’ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸੰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ, ਚਾਂਦ ਬੀਬੀ ਤੇ ਰਜ਼ੀਆ ਸੁਲਤਾਨਾ ਵਾਂਗ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਰਦਾਵਾਂ ਸੁਭਾਅ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਮਤੀ ਤੇ ਨਿਡਰ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ। **ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ** ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ’ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਮਾਈ ਭਾਗੋ’ ਵੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਬੜਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ’ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਾ ਪੇਕਾ ਪਿੰਡ ਝਬਾਲ ਤੇ ਸਹੁਰਾ ਪਿੰਡ ਪੱਟੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਪਿੰਡ ਭੂਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੋਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਨਾਂ

ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ (ਵੜੋਚ) ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ-ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਾਲੋ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਵੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿੱਲਖਣ ਘਟਨਾ ਕਾਰਨ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਸਾਡੇ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੌਥੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ, ਨਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਫੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਕਾਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵੰਗਾਂ ਪਾਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਦੀਆਂ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਈ, ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜ਼ਮੀਰ ਝੰਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜੂਝਣ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

ਮਾਝੇ ਵਿੱਚ ਝਬਾਲ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ,
ਅਣਖ ਪੁਤਲੀ ਇੱਕ ਸੀ ਮਾਈ ਭਾਗੋ।
ਸੱਚੀ ਸਿੰਘਣੀ ਰੂਹ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ,
ਸ਼੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦੀ ਜਾਈ ਭਾਗੋ।
ਸੁਣ ਸੁਣ ਕਰਤੂਤ ਬੇਦਾਵਿਆਂ ਦੀ,
ਅੱਖ ਸੋਚ ਅੰਦਰ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਭਾਗੋ।
ਫੇਰ ਉਹ ਭੱਜੀ ਪਿੰਡੋਂ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜੀ,
ਅੱਗ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮਘਾਈ ਭਾਗੋ।
ਗੱਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ, ਜਾਵੇ ਜੋਸ਼ ਭਰਦੀ,
ਸੁੱਤੀ ਵੀਰਤਾ ਫੇਰ ਜਗਾਈ ਭਾਗੋ।
ਟੁੱਟ ਆਏ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਉੱਤੇ,
ਜਾਵੇ ਅੱਖੀਓਂ ਨੀਰ ਵਹਾਈ ਭਾਗੋ।
ਜਥਾ ਜੋੜ ਲਿੱਤਾ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਅੰਦਰ,

ਗੱਲ ਆਪਣੀ ਰੱਖ ਵਖਾਈ ਭਾਗੋ।

ਤੀਰ ਜਾਲਮਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜਣੇ ਨੂੰ,

ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਆਈ ਭਾਗੋ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਆਏ ਸਿੰਘ (ਕੁੱਲ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ) ਕੂਚ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ' (ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਵੀਰਤਾਪੂਰਵਕ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਯੁੱਧ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਲਵੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਕੇ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੁਣ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢੀ ਸਾਹਿਬ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਜੋ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਮਾਰ ਹੈ।

ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟੜ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਲਿਜਾ ਕੇ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਸਥ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਭਾਗ ਕੌਰ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਪਤੀ ਤੇ ਦੋ ਭਰਾ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ; ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਸ਼੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਨਾਂਦੇੜ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਬਿਦਰ (ਕਰਨਾਟਕਾ) ਦੇ ਇਕ ਸਥਾਨ 'ਜਨਵਾੜੇ' ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਸਵਾਸ ਤਿਆਗਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਖਤ ਸ਼੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਨਾਂਦੇੜ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਵਿਖੇ 'ਬੁੰਗਾ ਮਾਈ ਭਾਗੋ' ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉੱਚ ਸਥਾਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਤਾਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਅਰਧਾਂਗਣੀ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਮਾਣਮੱਤੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਤੂੰ ਚਾਨਣ, ਸਾਗਰ ਘਰ ਚਾਨਣ

ਰਸਤਾ ਖੁੰਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ

ਤੂੰ ਬੇੜੀ ਵੱਟ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤਾ

ਤੂੰ ਮੀਨਾਰ, ਮੁਨਾਰਾ ਚਾਨਣ

ਤੂੰ ਪਾਂਧੀਆਂ ਦਾ ਤਾਰਾ

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੁਆਰਾ ਅਣਖ ਤੇ ਸਿੱਦਕ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੀਤਾ ਇਹ ਕਾਰਨਾਮਾ ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ 'ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥' ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਲਈ ਮੀਲ ਦਾ ਪੱਥਰ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ-ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਦਸੋ ?
2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ?
3. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਘਟਨਾ ਕਾਰਨ ਯਾਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?
4. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਉੱਪਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ।
5. 'ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ : ਮਾਈ ਭਾਗੋ' ਜੀਵਨੀ-ਮੂਲਕ ਨਿਬੰਧ ਉੱਪਰ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ ਪਾਉ।